

TÜRKÇENİN SORU EKİ/EDATI $\{+mI^4\}$ NİN EK-FİİL İŞLEVİ

ADDITIVE-VERB FUNCTION OF TURKISH QUESTIONARY
SUFFIX/PREPOSITION $\{+mI^4\}$

RABİA AKSU

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Assoc. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature

raksu@erzincan.edu.tr

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-7, Aralık-December 2023 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 07.12.2023

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 16.12.2023

Sayfa-*Page*: 96-110.

Atıf/Citation: Aksu, Rabia, (2023). “Türkçenin Soru Eki/Edatı $\{+M^4\}$ Nın Ek-Fiil İşlevi” *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/2: 96-110.

TÜRKÇENİN SORU EKİ/EDATI +{mI⁴} NİN EK-FİİL İŞLEVİ

Rabia AKSU*

Özet

Türk dilinin bütün lehçelerinde soru ifadeleri; soru kelimeleri veya soru eki/edatıyla yapılmaktadır. Eski Türkçeden beri dilimizde kullanılan soru eki +mi hem kullanım biçimi hem de kökeni bakımından tartışma konusu olan bir dilbilgisi ögesidir. Diğer eklerden farklı olarak isim çekiminde de fiil çekiminden sonra da kullanılabilen bu biçimbirim aynı zamanda cümleye farklı anlamlar katmaktadır. Soru ekinin ek mi yoksa edat mı olduğu konusu hakkında hâlâ farklı görüşler bulunmaktadır. Ek olarak değerlendirildiğinde bu ekin diğer eklerden farklı olduğu bir gerçektir. Ancak eski dönemlerden farklı olarak günümüzde ünlü uyumlarına girmesi sebebiyle edat olarak kabul edilmemektedir. Bu durum ekin veya edatın cümleye kattığı anlam ve gramer yapısı ile ilgilidir. Bu çalışmada hem isim hem de fiil çekimlerinden sonra kullanılabilen ve kendisinden sonra geldiği unsuru soru yapan +mi ekinin aslında ek-fiil işlevinde olduğu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, soru eki, ek-fiil, +mI

ADDITIVE-VERB FUNCTION OF TURKISH QUESTIONARY SUFFIX/PREPOSITION {+mI⁴}

Abstract

Interrogative expressions in historical and contemporary dialects of the Turkish language; It is done with question words and question suffixes or prepositions. The interrogative suffix +mi, which has been used in our language since Old Turkish, is a grammatical element that is a matter of debate in terms of both its usage and its origin. Unlike other suffixes, this morpheme can be used in noun conjugation and after verb conjugation, and also adds different meanings to the sentence. There are still different opinions on whether the interrogative suffix is a suffix or a preposition. When evaluated as a suffix, it is a fact that the suffix is different from other suffixes used in Turkish. However, unlike in ancient times, it is not accepted as a preposition today because it complies with vowel harmony. This situation is related to the meaning and grammatical structure that the suffix or preposition adds to the sentence. In this study, it will be emphasized that the +mi suffix, which can be used after both noun and verb conjugations and makes the element it follows a question, actually has a suffix-verb function.

Key Words: Turkish language, question attachment, additional verb

Giriş

Türk dili tarihinde soru ifadesi farklı biçimbirimlerle karşılanmıştır. Bu biçimbirimlerden biri soru eki/edatı olan mI/mU'dur. Bu biçimbirim için kökenine ve kullanım şekline bağlı olarak dilbilimcilerin bazıları ek ve bazıları edat terimini kullanmıştır. Farklı yaklaşımların sebeplerinden biri bahsedilen soru ögesinin anlamıyla ilgilidir. Bu çalışmada bu soru biçimi unsuru için soru eki ifadesi kullanılacak ve +mi olarak gösterilecekti

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, raksu@erzincan.edu.tr

Türkçede Soru Eki/Edatı

Türkçede soru ifadesi farklı biçimbirimlerle yapılmaktadır. Soru kelimeleriyle oluşturulan soru cümlelerinin yanında hem isimlerden hem de fiil çekimlerinden sonra gelebilen soru ekiyle oluşturulan cümleler en sık kullanılan cümlelerdir. Konuşma dilinde ise soru anlamı vurguyla da verilebilir. Yazı dilinde soru kelimelerinin her biri bir ifadeye farklı bir ögeyi buldurmaya yönelik kullanılır:

Kaç tane aldın? **Üç** tane alabildim.

Ne zaman geleceksin? **Bir saat** sonra geleceğim.

Hangi kazağı alayım? **Yeşil** kazağı alabilirsin.

Kim gelmiş? **Kardeşim** gelmiş.

Verilen örneklerde soru kelimelerinin cevabı olan kelime cevap cümlesinde yer almaktadır. Yani soru kelimesine karşılık bir kelimeyle cevap verilmektedir. Soru eki ise her zaman tek bir ögeyi bulmaya yönelik değil kimi zaman tüm cümleden cevap almaya yönelik soru anlamı taşımaktadır.

Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde soru eki/edatı olarak görev yapan bu biçimbirim, diğer eklere göre farklı bir kullanım alanına sahiptir. Hem isim çekimlerinden hem de fiil çekimlerinden sonra gelen bu ek, diğer soru kelimeleri gibi belli bir ögeyi sormaz. Ama aynı zamanda diğer edatlar gibi de kullanılmaz. Bu durum soru sözü olan {+mI}nın ek mi yoksa edat mı olduğu konusunda fikir ayrılığı oluşturmaktadır. Bu biçimbirimin kökeni ile ilgili de farklı görüşler mevcuttur. Muharrem Ergin, ekin edat menşeli olduğunu ifade ederek ismin fiile soru şeklinde bağlanması için bu ekin kullanıldığını söylemektedir. Soru ekinin de tıpkı hâl ekleri gibi cümlede ismi yükleme bağlayan bir ek olduğuna dikkat çekmektedir (Ergin, 2013:243).

Ergin, aynı zamanda soru ifadesini şöyle de izah etmiştir: “Dillerde soru, çeşitli ve birbirinden farklı şekillerle ifade edilir. Bazı dillerde ses tonu ile bazılarında kelime sırasında yapılan bir değişiklik, bazılarında bir çekim şekli ile karşılanır. Türkçede ise soru çekimlidir. Fiil kiplerini soru şeklinde sokmak için onlara soru eki ilave edilir. Bu soru eki isimlerde de fiillerde de aynıdır. Yalnız kullanım ve vazife bakımından ayrılır. Demek ki Türkçede fiillerin bir çekim şekli de soru ifade eder ve bu şeklin eki soru eki’dir.” (Ergin, 2013: 136).

Zeynep Korkmaz, bu biçimbirimin ek olduğunu ifade ederek edat menşeli olması konusunda Muharrem Ergin’e gönderme yapmıştır (Korkmaz, 2009:329).

Süer Eker ise soru eki kabul etmekle birlikte bu biçimbirime “ek ile sözcük arasında yapı ve işleyişe sahip” bir enklitik teriminin kullanılmasının daha doğru olacağını söylemektedir (Eker, 2010: 337).

Haydar Ediskun, günümüzde {+mI⁴} biçiminde kullanılan bu öge için “soru edatı” ifadesini kullanmaktadır (2010: 218). Tahsin Banguoğlu ise ekin soru konusu olan kelimeden sonra geldiğine dikkat çekerek bu biçimbirim için “gerçekleme zarfı” ifadesini kullanmıştır. Fiil çekiminde diğer çekim eklerinden önce gelmesi sebebiyle ise fiil çekiminde bu biçimbirimin “ek” sayıldığını belirtmektedir (Banguoğlu, 2007: 455).

Bu biçimbirimim dil araştırmacıları tarafından farklı terimlerle isimlendirilmesinde ekin edat menşeli olması önemli rol oynar. Ek, Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtlarında da geçmektedir. Eski Türkçenin Gramerini hazırlayan A. Von Gabain ek için soru edatı ifadesini kullanmıştır (2003:160).

Gabain, çalışmasında soru edatı için gönderdiği notlarda; Genel Altayca *mu kökünün Brahmi yazısındaki yalın hâl olan bo'dan teşkil ettiğini ve Eski Türkçede yalın durumunun bo/po biçiminde olması gerektiğini belirtmiştir. (2003: 128)

Soru ekiyle ilgili bu karışıklığın iki sebebi olduğu söylenebilir. Birincisi daha önce de kökeni ile ilgili farklı yaklaşımlar, ikincisi özellikle günümüzdeki kullanımından dolayı ek kabul edilmesidir. Aslında biçim olarak edatın ekleşmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Edat kelimeye bitişik olarak yazılmaz. Ancak ses uyumlarına göre ünlüsünün değişmesi ve hâl ekleri gibi ismi yükleme bağlaması sebebiyle ek olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda fiilden ve isimden sonra gelerek onları soru hâline getirmektedir. Yani bir çekim eki görevindedir. Bu durumda bu biçimbirim edat olarak kabul edilecekse hâl eklerinin de *ek hâlindeki edatlar* olarak kabul edilmesi gerektiği söylenebilir..

Soru Ekinin Tarihi Lehçelerde Kullanımı

Gabain kitabelerde kullanılan soru edatının +GU eki olduğunu ifade ederek bu edatın belagatla ilgili sorular yaptığını belirtmiştir. (Gabain, 2003: 106)

“*Bo sabımda igid bar gu*” (Bu sözümde yanlış var mı?)

“*Bödke körügme beglergü yanıltaçı siz*” (Bu devirde (bana) tabi olan beyler (siz) mi yanılacaksınız?) (BK, K8)

Çalışmasında ayrıca +mu için de kitabelerde sadece tek bir yerde kullanıldığını söylemektedir:

“*bar mu nä*” (*iyi olmaz mıydı*) (Gabain, 2003: 106)

Köktürkçede sadece isim tabanlarına gelen ve fiillerle kullanılmayan +mU eki, Uygur Türkçesi döneminde ses uyumuna da uymuş ve kullanımı artmıştır (Bulak, 2019:313).

“*Tepräncsiz boltum ermez mu*” (Sarsılmaz değil miyim?) (Gabain, 2003:89)

“*Ötünti kañım kutı méni sever mü*” (KP, VI/4)

Karahanlı Türkçesinde Eski Türkçedeki gibi +mU biçiminde yuvarlak ünlüyle kullanılan bu ek için Necmettin Hacıeminoğlu; bu biçimbirimim aslında edat değil ek olduğunu söylemiştir. Gerekçe olarak da diğer soru edatlarının aksine isim veya fiillerden sonra gelebildiğini ve bu şekilde soru mefhumunu ifade ettiğini söylemektedir. (Hacıeminoğlu, 2013:105)

“*Sini ol törütti sañga birdi kut Mānga birmegey mü mun sözke büt*” (KB, 1244)

“*Kelir mü sen azu barrı mu sen?*” (DLT, 57/43)

“*Bu işda seniñ taplağın bar mu?*” (DLT, 232/201)

DLT’de soru edatı madde başı olarak verilmiş ve mealen şöyle açıklanmıştır: “İsimlerin ve fiillerin sonuna gelen sorgu edatıdır. “ *bu at mu, barding mu*” gibi. Oğuzlardan bir takımı fiil-i gaibin sorgusunda sonundaki yuvarlak ünlüyü düz yaparlar ve “*ol bardı mi*” derler” (Atalay, C. III: 215).

Harezmi Türkçesinde ek daha çok yuvarlak ünlüyle kullanılmaktadır. Az da olsa düz ünlülü biçimler de görülmektedir. İsimlerden sonra: biz **mi**, içinde **mi**, yanıt bar **mu**; fillerden sonra: bilür **mi**, buyrur **mu** siz, şakındınız **mu** gibi (Yüksekkaya, 2011: 158).

“Ey éw édileri, destür bar **mu** kim bu éwke kirse?” (NF, 107/1).

Ekin Harezmi Türkçesinde az da olsa düz ünlülü örneklerinin bulunması Oğuz ve Kıpçak Türkçesinin etkisiyle olmalıdır.

Kıpçak Türkçesinde ise ekin düz ünlülü biçimi daha yaygındır: *bişmiş midür, kældik mü, kéleyim mi, kelür mü sen körmediñ mü sen, körmes sen mi* gibi (Argunşah, 2011: 291).

Eski Anadolu Türkçesinde soru ekinin kullanımı da düz ünlüyledir. Bu sebeple de yuvarlak ünlülü kelimelerden sonra geldiğinde dudak uyumunu bozmaktadır. Fiillerden sonra kullanımı bugünkü kullanımla benzerdir:

“*kara toñlu kâfirlere uğradın mi, ala gözlü yigitlerüñ kırdurduñ mı?*” (DK, 122b/10)

“*hağka yağ in olam mi ki rağmetine şalam mi ki iremediñ ölem mi ki derviş olubilsen derviş?*” (YE, 123/3)

“*baña müdārā eyledüñ helällik mi diledüñ?*” (SK, 221a/1)

Soru ekinin Türk dili tarihindeki kullanımı ile ilgili çalışmalara bakıldığında daha çok edat olarak adlandırıldığı görülmektedir. Günümüzdeki kullanımından yola çıkılarak ise kimi dilciler tarafından ek olarak kabul edilmektedir.

Soru Ekinin Cümledeki Anlamları

Türkçe Dilbilgisi kitaplarında soru eki +mi’nin cümleye soru anlamı dışında da anlamlar kattığı belirtilmiş ve örneklendirilmiştir. Haydar Ediskun, soru edatının şu anlamları kazandırdığını ifade ederek bu anlam çeşitliliğinin Türkiye Türkçesinde görüldüğünü eski dönemlerde hemen sadece soru sormak için kullanıldığını belirtmektedir (Ediskun, 2010: 297).

a) Pekiştirme anlamında: “*Kardeşim okula gitmez olur mu?*”

b) Rica anlamında: “*Zahmet olmazsa biraz su verir misiniz?*”

c) Hayret ya da inkâr anlamında: “*Bu soğukta denize girilir mi?*”

d) –di’li geçmiş zamanlı bir fiilden sonra gelince şart anlamında: “*Mektubu okudun mu her şeyi anlarsın.*”

e) Şimdiki ya da geniş zamanın olumsuzundan sonra gelince olumlu artçıl zaman anlamında: “*Akşamları güneş batmıyor mu ya da batmaz mı içime bir hüznün çöküyor.*”

f) Geniş zamanın yinelenen olumlu III. kişinin arasına girince olasılık ya da sürerlik, kesinlik anlamında: “*Hiç belli olmaz, yağmur da kar da yağar mı yağar; rüzgâr eser mi eser; Hasan onbaşı bu işi yapar mı yapar.*”

g) Şimdiki zamanın yinelenen olumlu III. kişinin arasına girince güya, sözüm ona anlamında: “*Bizim çocuk okula gidiyor mu gidiyor.*”

h) Gelecek zamanın yinelenen olumlu III. kişinin arasına girince illa, mutlaka olumsuz III. kişinin arasına girince hiçbir zaman anlamında: “*Kafasına koydu bir kere gidecek mi gidecek; bizim çocuk okumayacak mı okumayacak.*”

1) Yinelenen sıfatların arasına girince, pekiştirme sıfatıyla ünlem cümlesi kurmuş olur: “*Geniş mi geniş bir yol*”

Zeynep Korkmaz da ekin farklı ifadeler katmasını şu örneklerle açıklamıştır. (Korkmaz, 2009: 330)

a) Pişmanlık: “*Artık bundan sonra bu gibi çetrefilli işlerle uğraşmak mı? Asla!*”

b) Olumsuzluk: “*Benden mi izin istedin ki onlarla ortak olurken*”, “*Allah’ın emrini Nikolas Tekfur mu bilir, sakalı göbeğinde köy papazı mı?*”

c) Ret: “*Ne... demiş? Riya mı yapacağız? Halkı mı aldatacağız?*”

d) Olasılık: “*Elma mı desem armut mu desem yoksa çekirge mi desem!*”

e) Aşağılama: “*Beneto mu? Neden uluk köpek gibi bu rezil?*”

Soru ekinden önce söylenen veya sonrasında gelen cümleler, belirtilmek istenen anlamları sağlamıştır. Soru ekinin ise daha ziyade bu cümlelerin verdiği anlamları pekiştirdiği söylenebilir.

Soru Ekinin Cümledeki Yeri

Ek, isimlerden sonra geldiğinde cümlenin hangi unsurunu öğrenmek istiyorsa o kelimedenden sonra gelmektedir:

Kardeşin **mi** bana yardım edecek?

Kardeşin bana **mı** yardım edecek?

Kardeşin bana yardım **mı** edecek?

Kardeşin bana yardım edecek **mi**?

Buna benzer kullanım /DA/ edatında da görülmektedir:

Kardeşin de bana yardım edecek.

Kardeşin bana da yardım edecek.

Kardeşin bana yardım da edecek.

Kardeşin bana yardım edecek de göreceğim.

Ekin fiil çekimlerinden sonraki kullanımı da tek biçimli değildir. İyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimlenen; -di'li geçmiş zaman ve şart kipiyle beraber emir ve gereklilik kiplerinde şahıs eklerinden sonra kullanılmaktadır:

Kendileriyle görüştünüz **mü**?

Bugün burada kalsak **mı**?

Kahve yapsınlar **mı**?

Sabah erkenden çıkalım **mı**?

Zamir kökenli şahıs ekleriyle kullanılan kiplerde ise cevher fiilinin soru şekillerinin takımıyla (-miyim, -misin) fiil gövdesine getirilerek zaman ekinden sonra yani ikinci sırada kullanılır (Banguoğlu, 2003:456).

Beni dinliyor **musun**?

Uyumuş **muyum**?

Yarın gelecek **misin**?

Fiil çekimlerinin hikâye ve rivayet birleşik çekimlerinde de zaman eklerinden sonra gelir:

Çıkacak **miydin**?

Sen bize gelir **miydin**?

Sen bize gelir **miymişsin**?

Söylemeli **miydin**?

Anlatsa **miydik**?

Üçüncü şahıs çekimlerinde soru eki, şahıs ekinden sonra gelmektedir:

Biliyorlar **miymiş**? **Gelecekler miydi**?

Şart birleşik çekiminde ise mi soru eki ek-fiilin şart kipinden sonra gelir:

Görürsem **mi**? Tutacaksan **mı**? Kalsanız **mı**?

Ekin farklı anlamları vermek için kullanılması, yerinin cümle içerisinde değişebilmesi gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda bu biçimbirim edat ve ek biçimbiriminden daha farklı bir yapı olduğunu belirtmek gerekir. {+mI⁴} soru eki, ek gibi kelimeye bitişen ve anlam katan bir öge olmadığı gibi tam bir edat görevi de yapmamaktadır.

{+mI⁴} biçimbirimi, cümleyi soru biçimine getirirken edat veya ekten ziyade ek-fiille benzer bir kullanım göstermektedir. Özellikle isim unsurundan sonra gelen kimi soru eklerinin cevabının ek-fiilde olması bu fikri pekiştirmektedir.

İyi misin? (İyiyim)

Hava sıcak mı? (Evet, hava sıcak; hayır sıcak değil)

Üzgün müydün? (Hayır, üzgün değildim.)

Örnek cümlelerde isimden sonra gelen soru eki ismin soru hâlini yapmaktadır. Soruların cevabı değişmekle birlikte cevaplar da ek-fiille çekimlenmiş bir cümle biçiminde olacaktır. Bu biçimdeki sorularda +mi ekinin ek-fiil görevi daha açık görülmektedir.

Benzer durum diğer dillerde de mevcuttur. İngilizcede Türkçedeki ek-fiille benzer bir kullanım gösteren am/is/are (to be) biçimbirimleri, soru cümlesi yaparken başa gelmektedir:

Are you ok? Yes, I am good.

Is this your sister? No, she isn't my sister.

Ekin, ek-fiil işlevinde olması ol- fiili ile de ilgilidir. Zira ol- fiilinin dildeki anlamlarından biri de “*Ek fiilin geniş zamanı olan -dır (-dir) anlamında kullanılan bir söz*” <https://sozluk.gov.tr/> şeklindedir. Soru ekinin derin anlamında *olmak* yardımcı fiili anlamı vardır.

Arapça kâne fiili, Türkçe *olmak* fiili ve Türkçedeki ek-fiillere benzer bir kullanım çeşitliliğine sahip fiildir. Arap gramerinde bu fiil, nâkıs (yanına haber getirilmediğinde tam mana veremeyen) fiil olarak nitelendirilir (Uzunoğlu, 2015: 86).

عَابِدِينَ لَنَا وَكَانُوا ve *kânû lenâ ‘âbidîn* “Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi”¹

عَزِيزٌ قُوًّا اللَّهُ وَكَانَ ve *kâna(A)llâhu kavîyyen ‘azîzâ* “Allah, kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.”²

Arapça soru cümleleri oluşturulurken cümle başına soru kelimesi getirilirse öğelerin yeri değişebilir:

اَيْنَ كَانَ الْمَدِيرُ؟ “Müdür neredeydi?”

هل كَانَ صَادِقًا الرَّجُلُ؟ “Adam doğru sözlü müydü?” (Uzunoğlu, 2015: 93)

Diğer dillerde de örneklerini gördüğümüz gibi Türkçede de esas fiil olmadığı hâlde ismi yüklemleştiren unsurlar/yardımcı fiiller, *olmak* fiili ve ek-fiildir. İşte bu *soru eki* +mi’nin görevinin Türkçedeki soru hâlini kurmak olduğunu düşünüyoruz. Soru ekini tam anlamıyla ek veya edat olarak değerlendirememeye sebeplerinden biri bu olsa gerektir. Bunun için ek-fiilin Türkçedeki durumunu gözden geçirmek gerekir.

Türkçede Ek-Fiil’in Kullanımı

¹ Ahzab 33/25

² Enbiya 21/73

Türkçenin en eski biçimbirimlerinden biri olan ek-fiil Eski Türkçe döneminde günümüzdekine benzer bir kullanım alanına sahiptir. Yardımcı fiil olarak isimlendirilen bu fiil (Gabain, 2003:137) isim durumundan sonra gelerek isimleri yüklemleştirir; fiil çekimlerinden sonra gelerek de birleşik zaman kavramı oluşturur. Eski Türkçede *ér-* biçiminde olan bu fiil sondaki /r/ sesinin erimesiyle *i-* biçimine dönüşmüş, günümüzde ise çoğunlukla ekleşmiştir.

ET *ér-mek* > EO *i-mek* > TT *-mek* (Banguoğlu, 2007: 474)

Günümüzde daha çok ulama yapılarak yazılan ve söylenen ek-fiil için kimi araştırmacılar bu fiilin yardımcı fiil olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Atabay; Özel, 1976: 81).

Zeynep Korkmaz da ek-fiilin farklı isimlendirmelerinden bahsederek, her ne kadar *i-* (imek) olarak adlandırılrsa da tek başına bir anlamı olmadığını ifade etmiştir. Çünkü bu fiil, diğer esas filler gibi tek başına kullanılamaz ve yapım ekleriyle genişletilemez. Fiilin dildeki görevi, isim soylu kelimeleri fiil durumuna getirmek ve basit zamanlı kiplerden birleşik zamanlı kipler oluşturmaktır (Korkmaz, 2009:702).

Fiilin; geniş zaman, geçmiş zaman ve şart kipleri ile birlikte bir de *-ken* zarf-fiili çekimleri vardır. Her ne kadar esas fiil olarak kullanılmasa da “ne idüğü belirsiz” gibi tek tük örnekleri görmek de mümkündür.

Jean Deny ise ek-fiili alt başlıklarıyla inceleyerek geniş zaman çekiminin ek-fiile sonradan eklendiğini ifade etmiş, diğer alt başlıklarda ise diğer kullanımlarını vermiştir. (*di’li geçmiş zaman, miş’li geçmiş zaman, şart kipi, -ken zarf-fiili, i-dük, olumsuzluk*) Ek-fiilin geniş zaman kipinin aslında uymaca (ekleme) olduğunu, birinci ve ikinci kişilerinde bu kipin aslen zamir olduğunu belirtmektedir. Bu görüşünü desteklemek için de günümüz Doğu lehçelerindeki kullanımı vermektedir:

män yaş män, sän yaş sän “ben gencim, sen gençsin” (Deny, 2012: 321).

Ek-fiilin gerek Eski Türkçedeki kullanımına gerekse günümüzdeki ekleşmiş biçimine bakıldığında bu biçimbirimin dilin her döneminde ismi yüklemleştiren bir yapı olduğu görülmektedir. Ek-fiil kimi dilbilgisi kitaplarında nakıs/kısaltılmış fiil olarak da geçmektedir.

Banguoğlu ek-fiilin diğer dillerde de olduğu gibi yalın anlamlı bir durum fiili olduğunu belirterek bu fiilin karşısındaki diğer fiilleri gerçek fiil olarak adlandırmaktadır (2007: 474).

Günümüz Türkçesinde genelde kelimeye ulanarak ve ünlüsü düşmüş biçimiyle kullanılan bu fiilin kullanım alanı oldukça geniştir. Hem isim çekimlerinde ismi yüklemleştiren hem de fiil çekiminde birleşik zaman kipi oluşturan bu biçimbirimin, *geniş/şimdiki zaman, geçmiş zaman, şart kipi ve -ken zarf-fiili* çekimleri vardır. Çoğu dilbilgisi kitaplarında ek-fiilin üçüncü kişi çekimi olarak +Dİr/+Dur eki geçmektedir. Banguoğlu bu ekin, ET. *ér-* fiiline paralel bir salt fiil olan *tur-* fiilinden bir iz olduğunu belirtmektedir (Banguoğlu, 2007: 474).

İsim çekiminde :

yalnız+ø-ø+ım (ET. *yalñız èr-ür men*) yalnız+ø-mış+ım yalnız+ø-dı+m

yalnız+ø-sa+m

yalnız+ø-ken

hava yağmurlu+ø-ø+ø
hava yağmurlu+y-sa+ø

hava yağmurlu+y-du+ø
hava yağmurlu+y-ken

hava yağmurlu+y-muş+ø

Fiilerde birleşik zaman oluştururken:

bil-i+yor+ø-du+m
bil-i+yor+ø-muş+um

bil-i+yor+ø-sa+m
bil-i+yor+ø-ken

Ek-fiilin geniş zamanı birleşik zaman çekimi yapar mı konusu da dilbilimciler tarafından farklı biçimlerde değerlendirilmektedir. +Dİr/+DUR eki *turur* (bildirme) fiil tabanının ekleşmiş biçimidir. Aynı zamanda ek-fiilin hem ünlüsü (i-) hem de geniş zaman kipi erimiştir. Bu durumda ek-fiilin geniş zaman birleşik çekimi *bil-ecek+ø-ø+im* biçiminde olmalıdır.

Türkiye Türkçesinde +Dİr/+DUR ekinin şahıs eklerinden sonra da gelebilmesi onu ek-fiilden ziyade pekiştirme/kuvvetlendirme eki yapmaktadır (Hunutlu, 2018: 375).

Ek-fiilin olumsuz hâli *değil* edatı/gerçekleme zarfı ile yapılmaktadır. Değil edatı isimle ek-fiil arasına girer (Korkmaz, 2009:716). Yani ek-fiil değil edatına kip ve şahıs ekleriyle eklenerek onu çekimler.

Yalnız **değil+ø-ø+im**

Henüz gidebilmiş **değil+ø-ø+ø**

Tam olarak istediğim gibi **değil+ø-ø+sin**

Bunları herkese anlatacak **değil+ø-di+k**

Söylediği yalanlar bu kadar **değil+ø-ø+ø+dir**

Soru Ekinin Ek-Fiil Görevinde Olması

Soru hâli eki, cümlede sorulmak istenen herhangi bir ögenin evveline getirilerek soru cümlesi oluşturulur Şahıs ekinden sonra geldiğindeyse cümlenin tamamını; cümledeki bir ögeyi değil, cümledeki yargıyı soru hâline kor. (Daşdemir, 2015: 161)

Türkçede ek-fiil ve ol- gibi esas fiil olarak kullanılmayan fiillerle oluşturulan cümleleri soru hâline getirmek için +mi eki kullanılır. Soru eki eklendiği isim veya fiil çekimini cümlede sorulan öge yapmaktadır. Bu durum da ekin soru cümlesinde ismi yüklemleştiren ek-fiilin soru biçimi olduğunu göstermektedir.

Faruk Gürbüz'ün³ Arapça derslerinde belirttiği gibi bu husus diğer dillerde de görülmektedir. İngilizce ve Arapça gibi dillerde Türkçenin ek-fiil veya *olmak* fiili gibi yardımcı fiil olarak kullanılan fiillerine benzer fiiller bulunmaktadır. (İng. to be, am/is/are; Ar. kâne) Bu

³ EBYÜ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Çeviribilim Profesörü.

fiiller soru cümlelerinde ise başa gelerek aynı cümleyi soru biçimine getirmektedir. Türkçede de *olmak* fiilinin ve ek-fiilin kullanıldığı cümlelerin soru biçimi +mi eki ile yapılır.

“Kızım deden evde **mi**? Yarın yola çıkıyormuşsunuz.” (Korkmaz, 2009: 330)

Bu sorunun cevabı; “Evet evde+ø-ø” veya “Hayır evde değil+ø-ø” biçiminde gelir. Cevabında ek-fiilin olduğu ifadenin sorusu {+mI⁴} eki ile yapılmıştır. Türkçede soru sıfatı (ismi soru ile niteleyen kelime), soru zamiri (ismin yerini soru biçimiyle tutan kelime) gibi kavramlar göz önünde bulundurulduğu zaman isimden sonra gelen ek-fiilin soru biçimi {+mI⁴} eki ile yapılmaktadır. Bu soruda soru ekinin yeri sorulmak istenen unsur farklı olduğunda değişebilir.

“Kızım deden **mi** evde” +mi eki isimlerden sonra geldiğinde anlam açısından onu soru hâline getirmektedir. Türk dilinin esas fiili anlamında olmayan ek-fiil de fiil anlamından ziyade isimleri fiilleştirir. Bu kullanım soru eki {+mI⁴}nin ek-fiille benzer görevde olduğunu düşündürmektedir.

“Sivaslı **mısınız**?” “Sivaslıyım” “Sivaslı değilim” örneğinde de benzer bir durum görülmektedir. Zira sorulan sorunun cevabı ek-fiille belirtilmektedir.

Ek-fiilin Türkçedeki kullanımları ve bu kullanımların soru biçimleri de +mi ekinin ek-fiil görevini daha da açık biçimde ortaya koymaktadır.

Ek-fiil ile çekimlenmiş bir ismin soru hâli +mi eki ile yapılır. Bu durumda isme gelen (ek-fiil-kip eki+şahıs eki) biçimbirimleri soru ekine eklenmektedir. Banguoğlu cevher fiilinin üç kipinin (geniş/şimdiki zaman, di’li ve miş’li geçmiş zaman) soru şeklinin +mi eki ile yapıldığını belirtmektedir (Banguoğlu, 2007: 476).

var mı+y-ø+m	yok mu+ø-ø+sun	deli mi+ø-ø+ø	az mı+ø-ø+yız
hatalı mı+y-dı+m	hasta mı+y-dı+n	çok mu+y-du+ø	biz mi+y-di+k
hızlı mı+y-mış+m	korkak mı+y-mış+sın	küs mü+y-müş+ø	yalan mı+y-mış+ız

Fiil çekiminde birleşik zaman yapan ek-fiilin soru biçimi de +mi eki, ile yapılmaktadır. Bu kullanımda +mi ekinin yeri kipe göre kimi zaman değişmektedir.

yapar mı+y-dı+m	bil-i+yor mu+y-du+n	gelecek mi+y-di+ø	söylemeli mi+y-di+k
bakacak mı+y-mış+m	unutur mu+y-muş+sun	tutsa mı+y-mış+ø	Kalsa mı+y-mış+ız
Görür+ø-se+m mi	Bulur+ø-sa+n mı	çıktı+y-sa+k mı	

Fiillerin birleşik zamanlı çekimlerinin soru biçiminde şart kipi dışındaki şahıs ekleri soru ekine eklenen ek-fiilden sonra gelmektedir. Basit zamanlı çekimlerin soru biçiminde şahıs eklerinin ve soru ekinin yeri değişebilmektedir.

geleyim mi	gördün mü	gelsin mi
gitsem mi	bildiniz mi	baksınlar mı
çüksak mı	kırsanız mı	durdular mı

Verilen örneklerin yanında diğer kiplerde şahıs ekleri fiilden sonra soru ekine eklenen ek-fiilden sonra gelmektedir. Banguoğlu soru ekinde sonra gelen şahıs eklerinin ek-fiilin takımı olduğunu (-miyim, -misin vb) belirtmiştir (Banguoğlu, 2007: 456).

görür müyüm	susacak mısın	yapar mı+ø
ölecek miyim	bilmiş misin	gelecek miyiz
bilmeli miyim	gidebilir misin	söylemeli misiniz

Yukarıda örneklere bakıldığında soru ekinin ek-fiille çekimlenmiş unsurları soru biçimine getirdiği görülmektedir. Soru cümlelerinde $\{+mI^4\}$ eki bu unsurları soru hâline getirirken anlamını değiştirmemiştir. Zira bu soruların cevabı ek-fiille çekimlenmiş bir öge olacaktır.

Sonuç

Eski Türkçeden günümüze çoklukla soru hâli için kullanılan $\{+mI^4\}$ eki, cümlenin sonuna geldiğinde tüm cümleyi soru hâline getirdiğinden dolayı soru kelimelerinden farklı bir kullanım alanına sahiptir. Aynı zamanda diğer eklerden farklı bir kullanım biçimi bulunduğu için ek hakkında farklı değerlendirmeler yapılmaktadır.

Günümüzde çoğunlukla soru eki olarak adlandırılan bu biçimbirim kaynaklara göre edat kökenlidir. Eski dönemlerde tek biçimi olan bu ek, günümüzde ses ve dudak uyumuna uymaktadır. Ancak diğer eklerden farklı olarak kelimeye bitişmemektedir. Bu özellikleri sebebiyle de edat mı yoksa ek mi olduğu tartışmaları devam etmektedir. Türkçede edatların eklediği veya ek gibi kullanıldığı *ile*, (EAT'de) *için* gibi başka örnekler de vardır. Ancak bu edatların kelimeye bitişmesi onları tam anlamıyla ek hâline getirmemektedir. Hem edat hem de ekin özelliklerini gösteren bu biçimbirim için yaygın olan soru eki terimi kullanılmıştır.

Ek, eski dönemlerde daha çok soru anlamında kullanılıyorken günümüzde soru dışında; pekiştirme, şaşırma, alay etme gibi anlamları da sağlamaktadır. Bu durum ekin, soru kelimeleri gibi belirli bir ögeyi sormaktan ziyade eklendiği unsurları soru hâline getirmesi ile ilgilidir. Soru cümlesi oluştururken soru kelimeleri gibi belirli bir unsur veya bilinmeyen bir kavramı cümle içinde belli olan bir varlıktan/kavramdan sonra gelerek o kelimeyi soru hâline getirmektedir. Verilen cevabın da, sorulan kavramın içinde bulunduğu ve o kavram için olumluluk veya olumsuzluk içeren bir biçim taşıması dikkat çekici hususlardandır. Cümlenin sonunda geldiğinde ise tüm cümleyi yani aslında yüklem gerçeğini sormaktadır.

Özetle $\{+mI^4\}$ soru eki, ek-fiilin soru biçimini oluşturmaktadır. Ek-fiil dilde belli bir anlamı yani esas fiil anlamı olan bir fiil olarak düşünmemek gerekir. Soru eki, ismi yüklemleştiren veya fiil çekiminde birleşik zaman kavramını oluşturan bu biçimbirimin soru hâli olarak düşünülmalıdır. Bu durum da onu anlam bakımından ek olmadığının göstergesi olur. Ayrıca soru eki de ek-fiil gibi ismin neredeyse tüm çekim biçimlerinden sonra gelebilmektedir. İsimlerin veya daha doğrusu yüklem soru hâlini/durumunu gösteren bu unsur diğer hâl ekleri gibi edat olarak da kabul edilebilir. Hâliyle soru ekinin anlam bakımından görevi net olmakla birlikte dilbilgisel görevinin farklı olduğu görülmektedir.

Ek-fiilin ismi yüklemleştirdiği ve fiillerin birleşik zamanlı çekimlerini oluşturduğu cümlelerde soru biçiminin $\{+mI^4\}$ eki ile yapılması bu biçimbirimlerin gramer görevlerinin

birbirine benzer olduğunu göstermektedir. Basit zamanlı fiil çekimlerinde ise ek-fiil görevinden ziyade fiil çekim eki (soru hâli) olarak kabul etmek gerekir.

Eser Kısaltmaları

KB: Kutadgu Bilig

NF: Nehcü'l-Feradis

YE: Yunus Emre Divanı ve Rasaletü'n-Nushiyye

DK: Kitab-ı Dede Korkud

BK: Bilge Kağan Yazıtı

KP: Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi

SK: Süleyman-nâme-i Kebir

Kaynaklar

Aksu, Rabia (2016). *Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr (10.cilt) İnceleme-Metin-Dizin, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)* Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.(SK)

Arat, Reşit Rahmeti, (2007). *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.(KB)

Argunşah, Mustafa ve Yüksekkaya Sağol, Gülden ve Tabaklar, Özcan (2011). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Atabay, Neşe ve Özel, Sevgi (1976). *Sözcük Türleri II*, Yayıma Haz. Doğan Aksan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Türkiye Türkçesi Temel Dilbilgisi Genel Programı Dizisi II/B 2.

Atalay, Besim (2006). *Divânu Lugâti't-Türk I-IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Banguoğlu, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bulak, Şahap (2019). *Türkçede “-mI/-mU” Soru Unsuru*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi(66), 309-330.

Daşdemir, Muharrem (2015). *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, Erzurum: Fenomen Yayınları.

Deny, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi*, Çev. Ali Ulvi Elöve, Uyar. Ahmet Benzer, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, İnceleme Dizisi: 65.

Eckmann, Janos *Nehcü'l-Feradis Uştmahtarının Açık Yolu Cennetlerin Açık Yolu II Metin*, Yay. Semih Tezcan, Hamza Zülfikar, Türk Dil Kurumu Yayınları: 518 (NF)

- Ediskun, Haydar (2010). Türk Dilbilgisi, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Eker, Süer (2010). Çağdaş Türk Dili, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2013). Türk Dil Bilgisi, İstanbul, Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. Von (2003). Eski Türkçenin Grameri, çev. Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2013). Karahanlı Türkçesi Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hunutlu, Ümit (2018). “Ek Fiilin Öğretim Yöntemindeki Sorunlar” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(1), 363-378.
- Kaçalın, Mustafa S. (2017). Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.(DK)
- Korkmaz, Zeynep (2009). Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Mehmet (2017). Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri, İstanbul: Kesit Yayınları. (BK, KP)
- Tatçı, Mustafa (2005). Yunus Emre Divân ve Risâletü'n-Nushiyye, İstanbul, Sahhaflar Kitap Sarayı Divanlar Serisi: 3.(YE)
- Tekin, Talat (2010). Orhun Yazıtları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzunoğlu, Vecih (2015). “Arap Dilinde Kâne (كَنْ) Fiili ve Kur'an'da Kullanımı” *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/1, S. 41, s. 83-130.

Extended Abstract

In the history of the Turkish language, the question expression has been met with different morphemes. One of these morphemes is mI/mU, which is a question suffix or preposition. The terms affix and preposition are used for this morpheme due to its origin and usage. One of the reasons for the different approaches is related to the meaning of the question item in question. In this study, the term question suffix will be used for this question format element. In Turkish, interrogative expressions are made with different morphemes. In addition to interrogative sentences formed with question words, the interrogative suffix, which can come after both noun and verb conjugation, is the most frequently used one. In addition to these elements, a question meaning can also be given with emphasis, especially in spoken language. Each question word is used to find a different element in the statement.

This morpheme, which serves as a question suffix/preposition in historical and contemporary dialects of Turkish, has a different usage area compared to other suffixes. This suffix, which comes after both noun conjugations and verb conjugations, does not ask a specific element like other question words. But it is also not used like other prepositions. This creates a disagreement about whether the interrogative word +mi is a suffix or a preposition. There are different opinions about the origin of this morpheme. Muharrem Ergin, states that the suffix originates from a preposition and says that the suffix is used to connect the noun to the verb in the form of a question. He points out that the interrogative suffix is a suffix that connects the noun to the predicate in the sentence, just like case suffixes. In Turkish, the +mi suffix is used to turn sentences formed with verbs that are not used as main verbs, such as ek-verb and ol-, into questions. The question item in the sentence conjugates the noun or verb to which the interrogative suffix is added. This shows that the suffix is the interrogative form of the suffix-verb that predicates the noun in the interrogative sentence.

While the suffix was mostly used in the sense of a question in ancient times, today it is used outside of a question; It also provides meanings such as reinforcement, surprise, mockery. This situation is related to the fact that the suffix does not have a single meaning like question words, but only turns it into a question. When creating a question sentence, it does not ask a specific element such as question words. Whatever element he wants to ask in the sentence, he comes after that element and turns that word into a question. When it comes at the end of the sentence, it asks the whole sentence, that is, the reality of the predicate.

The interrogative suffix +mi actually means suffix-verb. The suffix verb does not have a specific meaning in the language, that is, the meaning of the main verb. The interrogative suffix +mi should be considered as the interrogative form of this morpheme that predicates the noun or creates the concept of compound tense in verb conjugation. This situation prevents it from being a supplement in terms of meaning. At the same time, the interrogative suffix, like the suffix-verb, can come after almost all conjugation forms of the noun. This element, which shows the interrogative/case of nouns or, more precisely, of the predicate, can also be accepted as a preposition, like other case suffixes.

In the sentences where the affix verb predicates the noun, the question form is made with the +mi suffix, which shows that the grammatical functions of these morphemes are similar to

each other. In verb conjugations, it is necessary to accept it more as a verb conjugation suffix (interrogative form) rather than a suffix-verb function.